

Сергій ШАНДРУК,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету

Анатолій ФУРМАН,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології і соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету

ВЧИНКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОШУКОВОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито основні положення про внутрішні і зовнішні чинники пошукової пізнавальної активності людини, її сутність та організацію у завершену процедуру вчинку. Когнітивні спонуки людини є умовою її духовного розвитку, а оволодіння культурою суспільства суттєво впливає на всі рівні самовизначення, самовідкриття і самореалізації особистості. Сутність вчинкового підходу полягає у вивченні пізнавальної активності як цілісної системи її розгортання-творення у ситуації, мотивації, дії та післядії, наслідком чого є віднаходження людиною нових, незвіданих обривів власної екзистенції.

***Ключові слова:** активність, вчинок пізнання, методологічне мислення, образ дійсності, пошукова пізнавальна активність, циклічно-вчинковий підхід.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Суб'єктом пізнання є реальна людина як суспільна істота, котра наділена свідомістю, насамперед у таких її проявах, як мислення, почуття, розум, воля, яка засвоїла історично вироблені людством форми та методи пізнавальної діяльності і тим самим розвинула свої пізнавальні здібності й оволоділа конкретними здатностями до цілеспрямованої пізнавальної діяльності. Об'єкт пізнавальної активності – вся дійсність, але лише тією мірою, якою вона увійшла в сферу свідомісної оптики особистості, її життєдіяльності і вчинків. Об'єктами когнітивного інтересу особи постають явища, події, факти, що кояться у природі, суспільстві чи самій людині (свідомість, пам'ять, воля, мислєдіяльність, почуття, духовні прагнення тощо). Пізнання може бути спрямованим на дослідження не лише об'єктивного світу, а й ідеальних сутностей як образів зовнішнього і внутрішнього світу, що осягаються розумом у результаті абстрагування та ідеалізації.

Ситуаційно-проблемна невизначеність людського існування примушує особистість до екзистенційного розширення, тобто задіяння до своєї орбіти когнітивних упереджень особистісного світу як чинників самоплекання. В даному випадку пошукова активність постає рушійною силою-мотиватором у розбудові людиною власного життєвого призначення у зв'язку з її соціальною природою. Вчинок як психосоціальний акт поєднує особу і світ шляхом взаємних комунікацій окремих людей у пошуці взаєморозуміння і підтримки на шляху до особистісного самоздійснення. У цьому разі особливості індивідуального самозреалізування вказують на обов'язковість екзистенційної взаємодії особистісних змістовлень (означень, осмислень тощо) з "продуктами" суспільної дійсності: соціальними наративами, етикою громадської взаємодії, культурою людства загалом.

Активізація природного тяжіння до пізнання дійсності, пошуку закономірностей його функціонування дозволяє особистості повноцінно зреалізовувати власні ресурси на шляху до осягнення сенсу свого існування і життєвого призначення. Тому розуміння природи мобілізації життєвих ресурсів у розбудові людиною себе як суб'єкта самотворення і проблема пізнавальної активності особистості й чинників її розвитку залишаються актуальними і на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема активності здавна привертала до себе увагу мислителів, так давньогрецький любомудр Платон стверджував, що активність людини є її іманентною властивістю або породженням вищої сили; інший не менш відомий філософ Арістотель обстоював думку, що лише активний розум в одиничному може осягнути всезагальне. Представники німецької філософської школи Й. Г. Фіхте та Г. В. Ф. Гегель, розвиваючи ідею про активність суб'єкта, зазначали, що людська свідомість активна не лише коли мислить, але й коли сприймає навколишній світ. Розвиток пізнавальної активності у контексті проблематики становлення особистості як мислячої істоти і продукту культури відзначено у

роботах Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, М. О. Бердяєва, В. В. Давидова, І. П. Зінченко, О. М. Леонтєва та ін. [1].

Віховим напрямком психології В. А. Роменця постає психософія вчинку як методологічний вказівник до пізнання витоків і сутності людського буття [2; 3]. Розроблена академіком вчинково-канонічна схема організації гуманітарного пізнання допрацьована науковою школою А. В. Фурмана і висвітлена циклічно-вчинковим підходом до постання особистості як осередку повноковітальної присутності духовності у внутрішньому світі людини [4–7].

Мета статті – здійснення рефлексивного аналізу когнітивної сфери особистості з позицій вчинкового підходу.

Завдання: аргументувати плідність та перспективність осмислення людиною засновків власного пізнання з позицій учинення як онтофеноменологічного підґрунтя її життєвої активності; обґрунтувати доцільність методологічних розвідок в розумінні і поясненні феномена пізнання як циклічно завершеного вчинку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пізнавальна активність є інтелектуальним відгуком на предмети, процеси і явища довколишньої дійсності та віховим засновком творення особистості, вона означає живодайне розумово-емоційне задіяння людини у вир взаємовідносин зі світом. Самотворення – це перш за все непересічне вчинення, тоді як терміни “самоздійснення”, “самореалізація” мають преформістський (механістичний) відтінок і вказують на розгортання вже наявного змісту. Стародавній прототип цього поняття – “ентелехія” Арістотеля характеризує потяг до мети як своєї самості, а це, своєю чергою, виключає соціально-комунікативний смисл людської природи [7, с. 99].

Вчинок самотворення, усвідомлений як продуктивний обмін своєрідними смисловими позиціями духовного самовдосконалення особистості, становить живу полідіалогічну екзистенцію. Постаня різних форм людського екзистенціювання становлять пошук адекватних суб’єктивних та об’єктивних засобів самоствердження, тому що вони найбільш влучно співвідносяться з

діалектичною логікою вчинення. Причому вища форма вчинкової пошукової дії вибирає шлях через конфронтацію протилежностей до їхнього синтезу, єдності. Основний смисл такого вчинку, як і будь-якого повноцінного вчинення, – забезпечити прогресуюче життєствердження. У цьому разі через канал вчинково-пошукової активності людина самоплекає себе у вимірах індивідуальності, котра прагне не стільки здобути “продукт” життєдіяльності, скільки особистісного самовизначення, самоствердження і самісного зростання [6].

Здійснення вчинку як подія у житті людини – це завжди духовне зростання, переображення, встановлення нових відношень зі світом. Такий учинок формує “світ людини”, і є тим мірилом-принципом, з допомогою якого вдається всі події життя особистості піднести до рівня важливих значущостей. Учинок, будучи продуктивним, стає взірцевим, архетипним, онтопсихічним, зрештою – канонічним засновком людського екзистенціювання, а вчинення як перманентний процес життєреалізування упевнено визначає психодуховне зростання того, хто його здійснює [5].

Вчинок – це вираз суперечності між особистістю і матеріальним світом, це незавершеність і водночас прагнення до вдосконалення, подолання невідповідності ідеалу і реальності в пізнавальній, естетичній та моральній діяльностях задля знаходження людиною опори в матеріальному світі [2]. У цьому, власне, й полягає причина існування “білих плям” в нашому пізнанні, що утворюють у свідомості острівці непізнаного. Це – суперечність того, що вже є осмисленим, досягнутим розумом, і того, що перебуває в акті пізнання. Її подолання здійснюється єдиним способом – у вчинковій акції-події, яка має пізнавальний, суспільноетичний та духовно-універсальний смисл і закономірно обіймає практично-предметне перетворення себе і світу [7, с. 94].

Отже психологічна картина самозвершення або ж вчинку самотворення (як наскрізної мети пізнання себе і світу та сенсу людської активності) починається з надання проблемно-діалогічного значення феноменам матеріального світу. Це – проблемно-пошукова ситуація. Значення, надане

феноменам, але протиставлене їм як ситуаційно невідповідним, утворює мотивацію вчинення. Акт співвіднесення феномену когнітивного пошукування з тим, щоб він відповідав ідеальному моменту внутрішнього вмотивування, становить самотворче вчинкове дійство. У результаті пізнавальної активності феномени (чуттєві уявлення) організуються (шляхом надпотужної рефлексії) у сукупність значущостей, яка визначає перебіг змістовлених пошукувань у лоні проблемної ситуації. Не сам феномен захоплює, а те, що криється за ним, що постає як відношення сутності і явища, явного і не проявленого [3]. Синергійність феномена-ноумена таким чином виявляється у зв'язку буття і небуття, свободи і необхідності, мислення і діяльності та ін. Розгортання цього інтелектуально напруженого та емоційно насиченого дійства відбувається внаслідок взаємодії між феноменом і ноуменом на тлі персоніфікованого процесу когнітивного пошукування. У результаті цього виявляється якась точка відліку (пошукова інтенція) в рамках сприйняття або уявлення, що призводить до впорядкування і векторизації думок та подальшого відкриття нових горизонтів у здобутті знань про світ [8].

Одночасно зі здоланням проблемної ситуації виникає постситуація, що може стати позаособистісною по відношенню до скоєного та потенційно перешкоджати перебігу пізнавального процесу, але частіше постситуація рефлексивно об'єктивізує здобутки вчинку пізнання. Для людини світ у цілому складається з ситуаційних відношень і наявних фактів, що мають персоніфіковану вагомість як компоненти нагальної значущості її життєпотоків, чи образів-відображень дійсності, що виринають у свідомості суб'єкта пізнання в даний момент часу. У цьому процесі віднаходження смислових засновків власної когнітивної активності, людина на рівні рефлексії вмасштаблює і поглиблює свій пошуковий інтерес для цілісного осягнення сутності явищ, фактів і законів існування світу. Врешті-решт, підсумком чуттєво-інтелектуальних зусиль є якісне вдосконалення образу предметів дійсності, на які спрямована думка-оптика суб'єкта пошукової активності, що організується в цілісно-циклічний акт-вчинення пізнання [9].

Тож з позицій циклічно-вчинкового підходу в пошуково-пізнавальній активності особистості виокремлюються наступні компоненти: 1) активізаційна – спрямованість свідомості на пізнання, пошук підходів до розв'язання проблем у життєпоточці повсякдення; 2) мотиваційно-поведінкова – вмотивована система потреб та спонукань щодо зреалізування власного інтелектуального потенціалу в осягненні світоустрою; 3) вчинково-діяльна – організація цілісної процедури пізнавального вчинення, проектування поетапної реалізації пошукування; 4) саморегуляційна – усвідомлення значущості власного вчинку пізнання, рефлексивна позиція щодо буттєвого простору його здійснення [7, с. 105].

Загалом циклічно-вчинковий підхід, що обґрунтований А.В. Фурманом та його науковою школою (з базовими принципами, концептами і закономірностями) вважаємо оптимальним у розгляді пошукової пізнавальної активності особистості як підґрунтя її психодуховного самоздійснення. Цей підхід дає змогу холістично, усистемлено і синергійно розглянути і збагатити значеннєво-смісловне поле розвитку психічних конструктів особистості в одухотвореному акті її самоплекання [4].

У будь-якому разі пошуковий перебіг розвитку пізнавальної активності є за своїм змістом проясненням того об'єктивного предмета, який визначав свідомісну спрямованість особистості на скоєння вчинку розпізнання сутнісних характеристик дійсності. Прагнення людини у конкретний момент життя, опосередковуються інтенцією як чітко осмисленим спрямуванням думки на конкретний предмет пошуково-дослідницької діяльності. Засадничі інтенційні сили вчинку пізнання мають об'єктивуватися, реалізуватися у своєму пошуковому протиставленні певному бажаному предмету-продукту. Цільове упредметнення починає диференціюватися саме завдяки своїй значущості, осмисленості, сенсовності. З розвитком інтенційного аспекту пізнавального вчинення в ньому дедалі більше виявляється об'єктивність бажаного продукту, тобто того предмета, на який спрямовані всі інтелектуально-вольові зусилля. Вчинково-пошукова упредметнена мета, будучи окреслена рамковими умовами особистісних відношень, означає різносміслові горизонти особистості. Якщо

на початку визначення особою цільових настанов свідомісних пошукувань присутні емоційно та предметно розпливчасті їх компоненти, то на завершальних етапах цілісного дійства пізнання, в його найбільш виражених формах утворюється чітка об'єктивна мета пошукової активності [6].

Тож через пізнання як специфічну форму діяльності суб'єкта, що здійснюється на основі віддзеркалення довколишньої дійсності у психіці індивіда, здійснюється особистісний поступ до осмислення законів буття і цільового призначення самої людини. А будь-яке відображення є властивістю матеріальних систем відтворювати (створювати образ) особливості тих її сутнісних характеристик, які безпосередньо впливають на суб'єкта та набувають для нього сигнального і смислового значення. Сам образ-відображення реальності – це часопотік свідомості, що одночасно актуалізує і феноменальні (чуттєві), і ноуменальні (ідеальні) складники оприявного світу й особистісного засвіту у психіці суб'єкта пізнавальної активності [9]. Результатом цієї рефлексії є знання як форма структурованого відображення дійсності у свідомості окремої людини, а інструментом дійства пізнання є мислення як процес опосередкованого й узагальненого оперування істотними властивостями предметів-образів дійсності.

Історично психологічна наука чітко розмежовує два типи мислення, що з'являються у різний цивілізаційний час і за різних соціокультурних обставин. Перший тип – “обчислення сутності” – виникає і формується у Стародавній Греції (вчення Платона, Арістотеля, праці схоластів тощо). Його основу становить здатність розраховувати (обчислювати) сутності світу, розуміння якого перебуває поза мисленням, а досягається через споглядання й одкровення. Мислення при цьому безперервне, але розум і світ розірвані: між мислимим світом і реальними перебуває одкровення [7, с. 185].

Другий тип – “чисте мислення”, котре створює свої власні сутності - ідеальні об'єкти, підґрунтя для появи яких дають онтологія і метод (що розуміється як порядок, “правила для керівництва розуму”) [10]. У підсумку з'являються не істинні судження, а персоніфіковані знання як результат

умоглядного оперування образами дійсності. Тож мислення цього типу починає переносити свою регулярність і розрахунковість на організацію людського повсякдення і зовнішнього світу. На початку ефективність такого мислення була настільки потужною, що виникла ілюзія, що світ влаштований відповідно до мислимого, котре насправді віддзеркалює сутність світу. Саме звідси походить як об'єктивний ідеалізм, який вважає світ проявом процесу розвитку ідеї, так і матеріалізм, котрий переконаний, що мислення “відображає” закони природи, а також різноманітні діалектичні вчення, що намагаються утвердити переходи з ідеалізму в матеріалізм і навпаки [6].

Але нагальна ситуація розвитку людської думки вимагає віднаходження нових обріїв мислеактивності, що дозволять наблизитись до істинного знання в його універсальній сутності. Таким ключем-інструментом оптимізації людської думки є методологічне мислення, що окреслює всеосяжний простір онтологічних і культурних сутностей буття. Результатом такого мислення є надрезультативна пізнавальна пошукова активність, новий порядок суспільного життя та нові світи особистісного буття [7, с. 187]. З допомогою методологічного думання окреслюються атрибутивні характеристики й учинково самоорганізовані прагнення особистості, розмежовуються онтичні формовияви персоніфікованого буття і внутрішні детермінанти індивідуального (ментального, психокультурного) досвіду людини.

Висновки. Пізнання – процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності в свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства, результатом якого є знання. Пізнавальна пошукова активність особистості спрямована на визначення сутнісних закономірностей буття, визначає орієнтири в осягненні передумов, засобів та форм взаємодії людини з реальністю, співвідносності персоніфікованого досвіду з явищами і фактами дійсності, організації принципів функціонування та умов і критеріїв здобуття особою знань про світ.

Пізнання оприявної реальності є процесом перманентної взаємодії суб'єкта і об'єкта, дійством, яке відзначається постійною психічною активністю

особистості й утримує ситуацію, мотивацію, дію та післядію, що вказує на вчинкову організацію будь-якого особистісного пошукування. Тому пояснення пізнання з позицій зваженого, осмисленого і чітко спланованого вчинку як акту духовного зростання і переображення людини дає змогу зрозуміти сутнісні засади суб'єктних пошукових устремлінь у досягненні істинного знання про світ.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Евристичним для наступних наукових пошукувань слід вважати розвиток ідеї методологічного мислення як засновку оптимізації пізнавальної активності суб'єкта, що ґрунтується на поєднанні психологічного, філософського і методологічного тлумачення досліджуваних дефініцій когнітивної сфери людини та постає ефективним науково-дослідним інструментарієм у віднаходженні сутнісного осереддя самоздійснення особистості у актах екзистенційного вчинення.

Список використаної літератури

1. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність у контексті психологічного знання / Олена Леонідівна Мачушник // Актуальні проблем психології: Зб. наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2014. – Т. 11. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 73–78.
2. Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця: [зб. ст.]. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. – К. : Либідь, 2012. – 296 с.
3. Роменець В. А. Вчинкова організація канонічної психології / В. А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 25–56.
4. Фурман А. В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18–36.
5. Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 362 с.
6. Фурман А. В. Сутність гри як учинення : [монографія] / А. В. Фурман, С. К. Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с.
7. Шандрук С. К. Психологія професійних творчих здібностей : [монографія] / Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.
8. Фурман А. А. Засадничі форми методологування у творчості В.А. Роменця / А. А. Фурман : [Матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди 90-річчя від

дня народження професора В. А. Роменця на тему: “Вчинкова психологія: історія та сучасність”]. – 2016. – С. 35–39.

9. Фурман А. А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір : Монографія / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.

10. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / Іммануїл Кант. – К. : Юніверс, 2004. – 464 с.

Шандрук С., Фурман А. Поступковая организация поисковой познавательной активности личности

В статье раскрыты основные положения о внутренних и внешних факторах поисковой познавательной активности человека, её сущности и организации в завершённую процедуру поступка. Когнитивные побуждения человека являются условием его духовного развития, а овладение культурой общества существенно влияет на все уровни самоопределения, самооткрытия и самореализации личности. Сущность поступкового подхода заключается в изучении познавательной активности как целостной системы её развертывания-созидания в ситуации, мотивации, действии и последствии, следствием чего является нахождение человеком новых, неизведанных горизонтов собственной экзистенции.

Ключевые слова: *активность, поступок познания, методологическое мышление, образ действительности, поисковая познавательная активность, циклично-поступковый подход.*

Shandruk S., Furman A. The deed organisation of search cognitive activity of the personality

The article reveals the main provisions on internal and external factors of the search cognitive activity of a person, its essence and organization in the completed procedure of the deed. Human cognitive impulses are a condition for his spiritual development, and mastering the culture of society significantly affects all levels of self-determination, self-discovery and self-realization of the individual. The essence of the deed-approach is to study cognitive activity as an integral system of its unfolding-creation in a situation, motivation, action and aftereffect, which results in finding a new unexplored horizons of one's own existence.

The analysis of different approaches to revealing the essence of activity makes it possible to define it as a personality trait that manifests itself in readiness, the desire for independent activities, its qualitative implementation, the choice of optimal ways to achieve the goal, thus showing its attitude to a specific form of joint action with the world and reflexion of its results. Cognitive search activity of a person can have a situational, episodic character (manifests itself in certain conditions) or reach a level of stable personal characteristics (integrated into the consciousness of the individual), which accordingly determines its general orientation. Search activity at the level of the direction of the individual means a deep conviction of the subject of

cognition in the necessity of obtaining as much as possible but qualitative knowledge about objective reality. The orientation of the personality determines its psychological content, outlining the goals and tasks of life, the motives and subjective attitude to reality, a reflective attitude to deeds.

The subject of knowledge is a real person as a social being who has mastered the forms and methods of cognitive activity historically worked out by mankind and thus developed his cognitive abilities and mastered specific abilities for purposeful cognitive activity. The object of cognition is all reality, but only to the extent that it has entered in the sphere of the consciousness of the individual, of his life activity and deeds. With the development of the society of cognition of the world, its theoretical awareness and explanation became one of the spheres of human activity. The practical needs of understanding psychological research in this sphere are determined by the emergence of a new form of thinking (along with classical computing and pure) – a methodological one, which opens new horizons on the way to truth as a universal entity. Clarification of knowledge from the positions of a balanced, meaningful and well-planned deed as an act of spiritual growth and human transfiguration allows us to understand the essential foundations of subjective search aspirations in achieving true knowledge about the world.

Key words: *activity, the act of cognition, methodological thinking, the image of reality, search cognitive activity, cyclic-deed approach.*